

POJAM BOGA U AFRIČKIM RELIGIJAMA

Nikola Eterović

Pošto smo u prošlom broju Crkve u svijetu iznijeli sintetički prikaz bitnih oznaka tradicionalnih afričkih religija, osvrnut ćemo se ukratko na shvaćanje i poimanje Boga u religijama crne Afrike.

Kao što su afričke religije vezane uz pojedina područja i etničke skupine, tako je i koncepcija Boga najčešće etnički obilježena. Svaka etnička zajednica ima svoj koncept Boga kao Vrhovnoga bića.¹ Svima je jasno da Bog postoji. Svatko je toga svjestan. Stoga poslovice *Achanti* upozorava: »Nitko ne pokazuje Vrhovno biće djetetu.« I dijete je svjesno te istine.

U Africi ne postoji pismo. Kultura je oralna. Tako se i spoznaja o Bogu izražava usmeno, u izrekama, molitvama, pjesmama, u imenima, mitovima i obredima...

Božja transcendentnost

Osjećaj transcendentnosti Vrhovnog bića najčešće se doživljava kada se o njemu raspravlja. Bog je u afričkim religijama iznad duhova, ljudi i materije, koje je stvorio.

Prema nekim mitovima Bog je nekoć živio s ljudima, a onda se povukao u svoj svijet. *Bambara* (Mali) smatraju da su na početku nebo i zemlja bili blizu jedno drugomu tako da se nebo moglo dosegnuti rukom. Jednoga dana neka stara žena pripremala je hranu usitnjujući je maljem. Molila je Boga da se udalji malo da ga ne bi udarila maljem. »Mogu to učiniti, odgovori Bog. Ali ako otidem zlo će se dogoditi ljudima: umrijet će!« »To nije važno«, odgovori žena. »Samo se ti udalji.« Bog se udaljio i smrt je ušla na ovaj svijet.^{1a}

Udaljenost Boga od čovjeka zapaža se u molitvi u plemenu *Bobo* (Gornja Volta). Ta se molitva recitira u svečanim trenucima obiteljskog ili društvenog života kada se seoske starješine spremaju poslati glasnike kod vidovnjaka da bi ga konzultirali: »Nitko do sada nije išao visoko kod Boga da bi bio svjedok njegova života. Nitko ga nije ni vidio ni čuo; zato se obraćamo božjim poslanicima; zato šaljemo te vjesnike i

¹ Do toga je zaključka došao John Mbiti pošto je istražio vjerska poimanja u oko 300 etnija (usp. *Présence Africaine*, Paris, Inades Edition, Abidjan, 1982).

^{1a} Mori Julien-Marie Sidibé, *Religion africaine et famille* u *L'expérience religieuse africaine et les relations interpersonnelles*, Actes du Colloque international d'Abidjan 16—20 septembre 1980, Ed. Savanes-Forets, Abidjan 1982, str. 134. Sličan se mit nalazi i u plemenu *Giziga* u sjevernom Kamerunu. Usp. »Le mythe de la retraite de Bumbulrun chez les Giziga du Nord-Cameroun«, *Afrique et Parole. La nomination de Dieu*, N° 33—34, Dakar, juillet 1971, str. 56.

molimo duhove da se jave. Bilo duh *Sini*, duh *Wyaga*, duh *Zini*, molimo ih da se objave našim poslanicima i da izađu iz svog skrovitog obitavališta.«²

Božja imanentnost

Bog je u isto vrijeme transcendentan i imanentan. Upravo zato što nadilazi sve stvoreno, Bog može biti prisutan u svemu.

Da bismo obrazložili tu tvrdnju, uzmimo primjer iz istog plemena *Bobo*. Stanovnici Gornje Volte često imenuju Boga u svakodnevnom životu. Njihova etika temelji se na Božjoj prisutnosti. Osumnjičeni ili optuženi nalazi zadnji oslonac u Bogu. Bogu se doista rijetko prikazuju žrtve i to kada je zajednica u velikoj opasnosti, za vrijeme epidemija, suše i drugih nepogoda. U tim prigodama u selu se organizira procesija. Na čelu se nalazi *maska* koja postavlja prinose na raskrižja ulica. Obično se prinose jaja, kolači od prosa i drugo, i to u tišini bez ubijanja životinja, što se inače čini kod prinosa nižim duhovima. Vrativši se u mjesto, obavlja se blagoslov sela i svih obitelji.

Bog nema žrtvenika. Na vrhu kuća u selu *Bobo* nalazi se jedna konstrukcija poput stošca a zove se božji žrtvenik, *wuro*. Označava individualiziranje božje ideje na razini obitelji. Ipak treba naglasiti da je kult izražen Bogu u usporedbi s kultom izraženim drugim duhovima beznačajan.

Isto vrijedi i za religiozno iskustvo *Bambara* (Mali). I u ovom plemenu Bog nema svojih svećenika, ni oltara. Njemu se obično ne prinose žrtve. On je gotovo bez kulta. Ali Bog koji je iznad svih bića, gospodar života i smrti, nevidljiv, daje efikasnost svim drugim nevidljivim bićima. Zbog toga, iako mu ne prinose žrtve, Bambara se obraćaju Bogu na početku i na svršetku svake žrtve ovim riječima: »Kako Bog hoće i kako ti hoćeš.«³ »Neka Bog usliši prinos, i neka nas oslobodi od svih zlih sila. Neka se Bogu svidi ova žrtva i neka nam bude na korist. Svi koji u njoj sudjeluju neka ostanu zdravi.«⁴

Bog u svakodnevnom životu

Povlačenje Boga od ljudi ne može se apsolutizirati.⁵ Iako odsutan Bog je prisutan u svakodnevnom životu. Čovjek mu se često obraća u izrazima, željama, pozdravima, poslovicama, molitvama itd.

Selo Karangasso na Jugoistoku Malija pripada plemenu Senoufo-Minynka. U svakodnevnom životu stanovništvo upotrebljava često riječ *kle*

² Anselme Sanon, »Dieu chez les Bobo«, *Afrique et Parole. La Nomination de Dieu*, N° 33—34, Dakar, juillet 1971, str. 40.

³ Sotigi Penda Mori Sidibe, *La rencontre de Jésus Christ en milieu bambara*, Editions Beauchesne religions, Paris 1978, str. 100.

⁴ Mori Julien-Marie Sidibe, »Religion africaine et famille«, *L'expérience...*, str. 135.

⁵ Mircea Eliade pretjeruje kada karakterizira isključivo Boga u afričkim religijama kao »Deus otiosus«. Usp. *Traité d'histoire des religions*, Payot, Paris, 1968, str. 52—55.

koja, čini se, ima atribute Boga stvoritelja i Providnosti.⁶ Ta se riječ upotrebljava u slijedećim prigodama:

a) U prvom je redu povezana sa situacijama svakodnevnog života. *Kle grmi, kle sjaji, kle je crno, kle je dalek, kle spašava čovjeka, kle je donio dijete, kle je stvorio čovjeka, kle je jači od svega, ljudi su žrtvovali kleu, što kle govori to se ostvari, nitko ne poznaje klea, nitko se ne može sakriti pogledu klea, nitko nije rodio klea, sve dolazi od klea, itd.*

Iz prve skupine primjera osobito se vidi povezanost Boga i svemira. To je u Africi vrlo česta pojava.⁷ I u plemenu Baulé (Obala Bjelokosti) Božje je ime povezano s nebeskim svodom. *Nyamien* je ime Boga, ali u isto vrijeme označava nebo. *Nyamien Kpli* znači Veliki Bog; *Nana Nyamien* Bog šef, predak. Ali se također kaže *nyamien to*, u smislu pada kiša. Sama riječ *nyamien* vjerojatno dolazi od *nyam* što znači bijelo, sjaj, bljesak.⁸ I *Bambara* poznaju takve izraze. Ako je oblačno, reći će: »Bog nema lijepo lice danas«; ako pada kiša, govori se: »Bog dolazi«.⁹ I u istočnoj Africi mnogi narodi povezuju sunce s Vrhovnim Bićem.¹⁰

Ti izrazi označuju poimanje Boga koji je nedokučiv, jak, vječan, nepobjediv, ali koji je u isto vrijeme stvoritelj svega što postoji. On govori preko atmosferskih pojava; sve od njega dolazi.

b) Postoje mnoge želje povezane s imenom *klea*. Želje su društvena dužnost; one označuju uzajamnu solidarnost. Tako se prigodom rođenja djeteta želi da ga *kle* dade preko ruku žene; prigodom dodjeljivanja imena kaže se: »Neka mu *kle* udijeli lijepo ime.« »Neka *kle* osigura trajnost svom imenu.« Kod ženidbe se želi: »Neka ti *kle* da ženu.« »Neka *kle* učini dobrim ženidbeni vez.« Prigodom bolesti: »Neka ti *kle* udijeli zdravlje.« Za lijepu smrt: »Neka *kle* učini lijepim dan tvoje smrti.« Druge želje se izražavaju prigodom svečanosti, na tržnici, na radu, prigodom obrađivanja zemlje, lova, ribolova, putovanja itd.

c) Riječ *kle* upotrebljava se i kod pozdrava; ujutro: »Neka *kle* završi dobro dan«; uvečer: »Neka *kle* otvori jutro; neka vam udijeli dobar dan.« Za ručak se pozdravlja: »Neka *kle* ohladi tvoj obrok.«

Pripadnici se plemena *Bwa* (žive oko Crne Volte u Gornjoj Volti i Nigeriji) pozdravljaju riječima: »Neka ti Bog pomogne. Neka te Bog blagoslovi. Neka ti udijeli dobro zdravlje, djecu, hranu.«¹¹

⁶ Jean Cauvin, u *ibid.*, str. 287—337 spominje 225 slučajeva upotrebe riječi *kle* u običnom govoru.

⁷ John Mbiti, *ibid.*, str. 62...

⁸ Usp. Michel Cartenton, »Le nom de Dieu chez les Baulé« u *Afrique et Parole* N. 33—34.

⁹ Sotigi Penda Mori Sidibe, *ibid.*, str. 99.

¹⁰ Usp. Aylward Shorther, *Théologie chrétienne Africaine. Adaptation ou Incarnation?*, Cerf, Paris 1980.

¹¹ Usp. Bernard de Rasilly, »Les noms de Dieu chez les Bwa«, *Afrique et Parole* N. 33—34.

d) Poslovice se također veoma često upotrebljavaju. One sadrže sintetiziranu stoljetnu mudrost pojedinih plemena. Na primjer: »Dar *klea* više vrijedi nego dar čovjeka.« »Bolje je da je tvoj dobar glas oskvrnjen kod tvojih nego kod *klea*.« »*Kle* dolazi ali ne brzo.« »Onaj koji je na terasi bliži je *kleu* od onoga koji je na zemlji.«

e) Božje se ime ipak najčešće nalazi u molitvama. Iako se često Afrikanci Bogu obraćaju indirektno, ponekad ga mole izravno. Takav je slučaj Pigmejaca u Gabonu. Oni mu prinose najčešće prvine lova ili berbe. Novorođenče prikazuju Bogu ovim riječima: »Tebi stvoritelju, tebi svemoguću, prikazujem ovu novu biljku (dijete), novi plod starog drva. Ti si gospodar, mi smo djeca. Tebi svemoguću, tebi vječni.«¹² *Boran*, pleme na sjeveru Kenije susreće direktno Vrhovno Biće kojemu se obraća: »O Bože učinio si da provedem noć u miru. Učini da mi i dan mirno prođe. Kamo god išao, na putu koji je tvojom zaslugom miran, o Bože, upravljaj mojim koracima. Kada govorim, čuvaj me od klevetanja. Kad budem gladan, čuvaj me od prigovaranja. Kada sam zadovoljan, čuvaj me od oholosti. Cijeli dan provodim zazivajući te, Gospodine koji nemaš (višeg) gospodara.«¹³

Također i pleme *Sara* u Čadu zaziva direktno Boga, npr. u javnim molitvama za kišu. prigodom neke epidemije itd., moleći ga: »Bože na visini, daj nam vode.« »Bože na visini, daj nam žita.«¹⁴

U slabo strukturiranim zajednicama molitve su direktno upravljene Bogu. U stabilnim zajednicama koje su dobro organizirane ljudi se obraćaju Bogu uglavnom preko posrednika. Bogu se sviđa takvo ponašanje. Tako pripadnici plemena *Kikuyu* i *Meru* u Keniji misle da *Ngai*, to jest Vrhovno Biće koje obitava na blistavoj planini, rado gleda svoju djecu koja se sinovski odnosi prema precima i žele činiti isto što su oni činili. To se shvaćanje vidi i u molitvi koju *Kikuyu* usmjeruju *Kere-Nyagu* ili *Keniyua*: »Ti veliki preče koji obitavaš na brdu *Kere-Nyaga*, tvoj blagoslov omogućuje farmama da uspjevaju. Tvoj gnjev ih uništava. Obratimo ti se (i u ovom slučaju nalazimo se) u skladu s duhovima naših predaka. Molimo te bdij nad ovom farmom i učini da bude rodna. Neka žene, male i velike životinje budu plodne.« Kor odgovara: »Mir, slava tebi, *Ngai*, mir neka bude s nama.«¹⁵

f) Proklinjanje i dokazivanje pravednosti. I kod proklinjanja često se spominje Božje ime. Obično se proklinju osobe izvan obitelji, ali nekad i članovi vlastite obitelji, npr. djeca ako su teško i javno uvrijedila roditelje.

U plemenu *Cokwe* koje živi uglavnom u Angoli, ali i u Zairu i Zambiji, Vrhovno se Biće zove *Kalunga*.¹⁶ Obično žene kad im se nešto ukrade

¹² Aylward Shorter, *ibid.*, str. 109.

¹³ *Ibid.*, str. 109—110.

¹⁴ Usp. Jacques Hallaire, »Retrospective historique sur le choix du nom de Dieu en Sara (Tchad)« *Afrique et Parole*, No 33—34.

¹⁵ Aylward Shorter, *ibid.* str. 110—111.

¹⁶ Ta riječ ima više značenja: udaljeno mjesto odakle se nemoguće više vratiti; stigavši tamo osoba postaje nevidljiva. Isto tako prvi ljudi i svi mrtvi

ovako proklinju: »Onaj ili ona koji su ukrali moj proizvod, neka znaju da sam bila sama, dok sam obrađivala polje. *Kalunga* mi je svjedok. Sama sam trpjela i umorila se, sama sam oralala i sijala mamijok, rižu, kukuruz, povrće. Bila sam sama, sama sam radila. Nisam vidjela nikada ni ženu ni dijete ni odraslog i nitko mi nije pomogao. Neka me čuje *Kalunga*. Ne znam više kako ću hraniti svoju djecu. Onaj koji me je pokrao neka zna da će umrijeti zauvijek. Neka bude sahranjen u *Kalunga* i neka se više o njemu ne govori. Neka se razboli, ako bude jeo moj proizvod bilo da je muškarac ili žena, neka umre sa svom djecom i neka mu ime nestane sa zemlje.«¹⁷

Osim za proklinjanje *Kalunga* se zaziva za dokazivanje pravednosti, kao svjedok. »*Kalunga* mi je svjedok da nisam izvršio preljub. Uzimam *Kalungu* za svjedoka, on koji me čuje i vidi.«¹⁸

g) Teoforna imena. Ime određuje osobu i biće koje ne može postojati bez Božje volje. Zato se često kod davanja imena novorođenom djetetu ljudi obraćaju Bogu. Kod *Fona* i *Bariba* iz Benina, postoji prigodom davanja imena trostruki odnos prema Bogu, društvu i obitelji. Dijete ne pripada uskoj obitelji nego široj zajednici koja ima svoja prava na nj. Da bi novorođenče dobilo ime, obitelj se obraća široj zajednici, a zajednica je usmjeruje na Boga koji je zaslužan što se dijete rodilo. Prvo ime djetetu određuje zajednica u odnosu na Boga. Drugo ime bira otac ili religiozni posrednik. Pripadnici plemena traže *joto* biće, pretka ili *vodu* koji su prikazali Bogu glib iz kojega je on oblikovao dijete. Smatra se da taj predak ili *vodu* oživi u novorođenom djetetu, stoga ono nosi njegovo ime. Ali i u tom slučaju ime novorođenog znači u stvari »zahvalu, prošnju, iskazivanje vjere u Boga, duhove ili u pretke«, o kojima su, smatraju roditelji, ovisni i oni i njihova djeca.¹⁹

Bobo, pleme u Gornjoj Volti, poznaje također teoforna imena: *bo-wuro* znači Bog moj utješitelj; *ma-wuro* bio je naziv kojim bake zovu djecu, a znači »uzimam Boga za te«.²⁰

Teoforna imena otkrivaju ponekad da se dijete rodilo kao odgovor na molitvu upućenu Bogu. Ime također označava jednu od karakteristika Boga koji je povezan s rođenjem. Osim toga ime može značiti želju roditelja da hvale Boga preko imena svog djeteta. Da bi označili moć i mudrost Božju, *Banuarwanda* i *Barundi* zovu dijete: »Nitko se ne može protiviti njegovoj volji«, ili »Bog sve zna«. Postoji i izraz zahvale »Živ sam zahvaljujući njemu« i izraz pouzdanja »Zavisim o njemu«.²¹

• koji borave u i s *Kalungom* označavaju se tom riječju. Tako je ponekad teško razlikovati što ta riječ označuje: Vrhovno biće, pretke, zemlju, dna rijeka i oceana, odakle se više ne može vratiti tko tamo stigne. To je također mjesto gdje borave mrtvi, a i sama zemlja. *Kalunga* označava i osobu koja se brine za red u svijetu. Usp Nange Kudita wa Sesemba, *Parole et gestes dans la culture cokwe: une lecture sémantique de l'invisible dans le visible u L'expérience...*, str. 363.

¹⁷ *Ibid.*, str. 374—375.

¹⁸ *Ibid.*, str. 388—389.

¹⁹ Isidore de Souza, *ibid.*, str. 57.

²⁰ Usp. Anselme Sanon, »Dieu chez les Bobo« ...

²¹ John Mbiti, *ibid.*, str. 77.

Božji atributi

Nakon prethodnih zapažanja moguće je sintetizirati shvaćanje Boga u afričkim tradicionalnim religijama. Atributi koji se pridaju Bogu određeni su prema pojedinim etnijama. Ali shvaćanje pojedinih plemena upućuje na opće ideje o Bogu.

Yoruba misle da je samo Bog mudar. *Akan* znaju da je Bog onaj koji sve zna i koji sve vidi. Isto tako pripadnici drugih etnija smatraju da je Bog posvuda; on se brine za sve, ima veliko oko, duge uši.²² Bog je vječan. Svemoguć. Svugdje je prisutan; on je samodostatan. Postoji sam od sebe. On je Veliki Bog, Veliki Kralj, Veliki Duh. Budući da je Bog duh, ne postoje slike ili statue koje bi ga prikazivale. On je kao vjetar i zrak.

Pigmeji opisuju Boga kao duha: »Na početku bijaše Bog. Danas postoji Bog, sutra će postojati. Tko može stvoriti sliku Boga? On nema tijela. On je kao riječ koja izlazi iz usta. Ta riječ, čim je izrečena, ne postoji, ona iščezava ali ipak živi. Takav je Bog.«²³

Bog je nedokučiv Duh (*Ashanti*). On je divota divotâ (*Bokongo*). On je neobjašnjiv i nepoznat. On je tajan i neshvatljiv. Bog je jedan. Ipak uz njega postoje gotovo uvijek božanstva koja su, kako smo vidjeli, ponekad atributi Boga, a ponekad stvoreni duhovi kojima je Bog udijelio dosta veliku autonomiju. U plemenima *Ndebele* i *Shona* Bog je prikazan obiteljskim rječnikom kao otac, majka i sin.

Posvuda se u Africi smatra da je Bog stvorio svijet. Tako *Akan* zovu Boga *borebore*, to jest stvoritelj, onaj koji buši tli teše stijene. Prije nego što je Bog stvorio svijet ništa nije postojalo. Dakle, svijet je stvoren iz ničega. Bog je stvorio i prirodne zakone i ljudske običaje, smatraju *Achanti*. Prema shvaćanju *Yoruba*, Bog također određuje budućnost stvaranja, posebno ljudi, duljinu njihova života itd.

Bog je stvorio i životinje. Postoje mnogi mitovi u kojima usporedo sa stvaranjem čovjeka Bog stvara i životinje. Zato se ljudi često religiozno odnose prema pojedinim vrstama životinja. Pleme *Dika* smatra da djeca i volovi pripadaju Bogu koji ih daje ljudima na poklon. Lav i bivol su prema *Langi* i *Turu* manifestacije Božje imanentnosti. *Vugusu* i *Sidamo* smatraju da su zmije svete, posebno udav kojega ne smiju ubiti.²⁴

Bog je pravedan. Takav se Bog zaziva obično u važnim trenucima života, prigodom zakletve ili kada se zaziva prokletstvo na drugoga.

Bog je svet. To se očituje u religioznom osjećaju prigodom prinošenja prinosa Vrhovnom Biću. Samo određene životinje mogu biti prinisene, tradicionalni svećenici ne smiju prethodno imati seksualne odnose, svi moraju obdržavati interdiktte.

Bog je dobar i milosrdan. Afrikanci ga tako doživljavaju; osobito ako su u opasnosti, kada su bolesni, kada im je potrebna Božja pomoć. Jedino

²² *Ibid.*, str. 41.

²³ *Ibid.*, str. 44.

²⁴ *Ibid.*, str. 49.

ih Bog može zaštititi i osloboditi. Pleme *Akan* npr. govori o Bogu utjehe. On daje kišu i čini da ljudi, polja i stoka budu plodni.

Ipak, kada naiđe nesreća, pojedina plemena smatraju da i ona dolazi od Boga preko duhova. Radi se o kažnjavanju ljudi zbog neobdržavanja tradicionalnih obaveza. »Bog je otac koji stvara i uništava« (poslovice *Ila*). Bog pokazuje svoju srdžbu prigodom smrti, suše i bolesti. Ipak to ne znači da je Bog u sebi zao. Radi se o racionalnom tumačenju neugodnih životnih situacija.²⁵ Prema koncepciji *Senufo-Minyanka* Bog je svemoguć u dobru ali i u zlu. On je život i smrt. Ta kontradiktorna shvaćanja znače u stvari da su pripadnici tog plemena, pošavši od vlastitog iskustva, pokušali osmisliti Boga dajući mu svoja svojstva u najvećem stupnju. Ipak treba naglasiti da je *kle* u prvom redu izvor života, da o njemu ovisi i život i smrt, u cilju života i dobra.²⁶

Bog ljubavi nije poznat u Africi u tradicionalnim religijama. Ljubav kao riječ ne susreće se ni u životu Afrikanaca. Ipak oni osjećaju da ih Bog voli preko božanskog djelovanja: stvaranja, zaštite, blagoslova.²⁷

DAS GOTTESVERSTAEDNIS IN AFRIKANISCHEN RELIGIONEN.

Zusammenfassung

Jede ethnische Gruppe hat ihre eigene Gottesvorstellung. Gemeinsam ist allen, dass sie Gott als ein transzendentes Wesen begreifen, dessen Immanenz sich in der Welt äussert. Es gibt sehr unterschiedliche Auffassungen über die göttliche Anwesenheit im Leben des Menschen ausgedrückt mit dem Wort »kle«. Von den vielen göttlichen Eigenschaften sind besonders gewichtig: Weisheit, Allmacht, Güte und Erbarmen. Die Afrikaner spüren, dass sie von Gott geliebt werden durch sein Wirken in der Schöpfung, durch göttlichen Schutz und seine vielfältige Hilfe.

•
²⁵ *Ibid.*, str. 47.

²⁶ Jean Cauvin, *ibid.*, str. 310.

²⁷ John Mbiti, *ibid.*, str. 48.